

ПОСИЛЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДИ НА БАЗІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ЦЕНТРУ

Рекомендації для органів
місцевого самоврядування
та соціальних установ

Передмова

Цей посібник містить рекомендації для територіальних центрів соціального обслуговування та інших соціальних закладів щодо посилення продовольчої безпеки громад, які розроблені з урахуванням практичного досвіду та спільних зусиль Чигиринської громади: місцевої влади, керівництва та працівників територіального центру.

Рекомендації «Посилення продовольчої безпеки територіальної громади на базі територіального центру» розроблено командою Ініціативи «Сади Перемоги» у складі експертів Ініціативи: Григорія Перерви, Сергія Яцковського, Олександра Гнітецького, Катерини Яковець, та Павла Андрусика під керівництвом Тетяни Лебухорської.

Посібник розроблено в рамках реалізації ініціативи «Сади Перемоги» проєкту «Супровід урядових реформ в Україні», що фінансується Урядом Канади та втілюється компанією Alinea International.

Зміст

01 // Їжа виграє війну	5
1.1 // Терцентр: комунальна установа з потужним потенціалом в сфері продовольчої безпеки	7
1.2 // Інтеграція територіального центру в систему посилення продовольчої безпеки громади	10
<hr/>	
02 // Діяльність територіального центру задля посилення продовольчої безпеки сільськогосподарської продукції	12
2.1 // Оцінка кількості вразливих категорій населення та їхніх потреб у контексті продовольчої безпеки	12
2.2 // Оцінка потенціалу територіального центру	14
2.3 // Джерела фінансування	21
2.4 // Планування заходів задля підвищення продовольчої безпеки	23
<hr/>	
03 // Юридичні та облікові аспекти імплементації заходів з посилення продовольчої безпеки	24
3.1 // Облік вирощеного врожаю	24
3.2 // Отримання сільськогосподарської продукції від інших бюджетних установ та організацій	27
3.3 // Отримання благодійної та гуманітарної допомоги	30
3.4 // Переробка та зберігання харчових продуктів	34

3.5 // Забезпечення гарячого харчування	35
3.6 // Переробка та консервування	37
3.7 // Зберігання	38
<hr/>	
04 // Участь Чигиринського терцентру в реалізації Програми “Сади Перемоги” Чигиринської міської ради	40
<hr/>	
Додаток 1. Перелік основних нормативних документів	28
Додаток 2. Варіанти дій територіального центру на різних етапах сільськогосподарського процесу	47
Додаток 3. Акт оцінки справедливої вартості майна (благодійної допомоги)	51
	52

Їжа виграє війну

Активна фаза агресії російської федерації проти України завдала нищівного удару по сталому розвитку нашої держави. Міжнародна організація з міграції оцінює, що понад 7,1 млн. людей (16% населення країни) стали внутрішньо переміщеними особами¹. Понад 8 млн. осіб перетнули кордони України з 24 лютого, а повернулося лише 2,8 млн. громадян². Російські війська окупували близько 100 тис. кв. км включно з Кримом, що дорівнює близько 20% території України³. Окупація аграрного півдня та сходу, можуть обернутися недоотриманням від 30% до 70% овочів та званого «борщового набору» і понад 40% зернових культур⁴.

Через рік після повномасштабного вторгнення, проблема продовольчої безпеки є критичною для третини українців, особливо тих, що проживають близько до лінії фронту чи тих, чиї домівки були зруйновані Росією. Крім того, згідно останніх вимірювань індексу доступності продовольства (жовтень 2022), що проводиться Київською школою економіки, доступність харчових продуктів знизилась на 43% від початку війни⁵.

Втрати людського капіталу, територій, розрив економічних зв'язків, обмеження експорту через блокаду портів негативно впливають на економічний розвиток. За оцінками НБУ, у 2022 році реальний ВВП скоротився на 29,1%⁶. Це найглибше річне падіння економіки за всю історію України.

1 <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/06/28/688487/>

2 https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.125435210.1171454164.1680007933-2051047251.1651146256

3 <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/06/28/688487/>

4 <https://acmc.ua/sady-peremogy-chomu-treba-posadyty-svij-gorod/>

5 <https://cutt.ly/dwvvOvcУ>

6 <http://surl.li/gtyqr>

Одночасно зі скороченням ВВП в країні відбулося зростання цін на більшість товарів і послуг. В сфері продуктів харчування ціновий шок для населення став чи не найбільш потужним. Як наслідок, у 2022 році рівень бідності в Україні зріс із 5,5% до 24,1%. Через це за межею бідності опинилися ще 7,1 мільйона українців⁷. В таких умовах виникає висока загроза суттєвого погіршення харчування у значної частини мешканців України та скорочення їхнього раціону.

«Їжа виграє війну» - вислів Президента США Вудро Вільсона під час Першої світової не втратив своєї актуальності і нині. Україна потребує швидкого нарощування виробництва продуктів харчування в умовах війни за обмеженості матеріальних, фінансових та людських ресурсів шляхом активізації низової ініціативи та мобілізації патріотично налаштованих громадян. Досвід Північної Америки та Європи показує, що існує цілий ряд сфер і напрямів, які можуть забезпечити збільшення виробництва харчових продуктів: використання раніше занедбаних ділянок, залучення до аграрної сфери людей, котрі до неї були малодотичні (містяни, школярі), стимулювання активності малого і середнього бізнесу.

Україна має ще один ресурс – потужну мережу закладів, установ та підприємств комунальної власності⁸. Переважна більшість з них відносяться до соціальної сфери і, до останнього часу, надавали послуги за основним призначенням. Війна ставить нові вимоги, в тому числі – змушує мимоволі розширювати коло своїх повноважень і, на певний час, брати на себе раніше маловластиві функції.

Даний посібник містить рекомендації щодо посилення продовольчої безпеки громад через залучення соціальних закладів на прикладі територіальних центрів соціального обслуговування. Однак рекомендації можуть бути застосованими і до центрів надання соціальних послуг та інших соціальних установ.

7 <http://surl.li/gtyry>

8 Станом на 01.01.2022 в Україні діяло 369 територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), 618 центрів надання соціальних послуг, 282 інтернатних закладів системи соціального захисту населення (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, Донецької та Луганської областей)

Терцентр:

комунальна установа з потужним потенціалом в сфері продовольчої безпеки

Згідно до чинного законодавства України територіальний центр утворюється для надання соціальних послуг громадянам, **які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування⁹.**

На надання соціальних послуг в територіальному центрі мають право:

- громадяни похилого віку, особи з інвалідністю, хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги, визнані такими в порядку, затвердженому МОЗ;

- громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю).

⁹ Більше інформації про нормативне регулювання роботи територіальних центрів – див. в Додатку 1

Серед чинників, **що можуть зумовити складні життєві обставини, окрім іншого визначено: «...шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією».**

Визначення чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини, відкриває можливості надання територіальними центрами допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО), біженцям та іншим категоріям осіб, які постраждали через війну з росією.

Перелік осіб, яких обслуговує територіальний центр, визначається його установчими документами. Відтак, для надання терцентром соціальних послуг особам, які постраждали від війни (якщо останні не були раніше віднесені до числа тих, кого обслуговує заклад), потрібно:

- або внесення змін до установчих документів,
- або прийняття відповідного рішення місцевою владою (як правило – на рівні ради).

В умовах активної фази війни акцент на ВПО посилюється. В Україні зареєстровано 4,7 млн внутрішньо переміщених осіб. Через російське вторгнення в Україну та виїзд громадян за кордон чисельність населення України могла скоротитись до 33,5 мільйона людей¹⁰. Це означає, що в ряді громад, тільки ВПО формують наразі від 10 до 15% мешканців.

Зміна структури та соціального стану мешканців громад призвела до того, що одним з найбільш критичних стало питання забезпечення харчовими продуктами як ВПО, так і місцевих мешканців. Гуманітарна допомога від іноземних та вітчизняних благодійних фондів і організацій не здатна закрити цю проблему в повному обсязі. Місцевих бюджетів для цих цілей також недостатньо. Відтак завданням громад є пошук рішень, які дозволяють поєднати всі наявні ресурси і можливості задля отримання максимального результату.

10 <https://suspilne.media/386273-skilki-ukrainciv-aki-poihali-z-kraini-cerez-vijnu-planuut-povertatisa-dodomu-opituvanna/>

Які ж рішення може втілювати територіальний центр для посилення продовольчої безпеки громади?

Всі без винятку територіальні центри можуть надавати послуги з обробітку присадибних ділянок вразливим категоріям населення або тим, котрі перебувають у складних життєвих обставинах. А за наявності додаткових ресурсів також допомагати їм із посадковим матеріалом та іншими сільськогосподарськими засобами. Терцентри, в котрих є відділення, для обслуговування та перебування людей, мають в своєму розпорядженні обладнання для переробки харчових продуктів та фахівців, котрі можуть їх належним чином переробляти. Це відкриває можливості для організації переробки та консервації харчових продуктів для їх довгострокового зберігання і використання.

Чинне нормативно-правове поле надає можливість терцентрам отримати землі, приміщення, техніку і обладнання, яке може використовуватися для вирощування, переробки і зберігання харчових продуктів. Більшість з таких будівель обладнані і приміщеннями для зберігання харчових продуктів, які можуть бути використані і для зберігання продовольчого резерву. В умовах воєнного часу і, імовірно, повоєнного відновлення, такою перспективою до розширення можливостей терцентру, не можна нехтувати.

Інтеграція

територіального центру в систему посилення продовольчої безпеки громади

Пропонуємо наступний перелік кроків, який дозволить громаді із діючим територіальним центром, сплнувати оптимальне його залучення до заходів з посилення продовольчої безпеки:

1. Оцінка потреб:

1.1 Аналіз кількості та груп вразливих категорій мешканців громади. Визначення, яким категоріям населення може допомагати терцентр (або керуючись чинними установчими документами, або шляхом розширення його повноважень).

1.2 Аналіз потреб вразливих категорій мешканців громади у харчових продуктах, в посадковому матеріалі чи сільськогосподарських інструментах (у розрізі різних категорій мешканців).

2. Оцінка потенціалу: аналіз наявних людських, матеріальних, земельних та технічних ресурсів територіального центру, визначення можливості щодо їхнього використання для посилення продовольчої безпеки. Також слід врахувати можливості для зміцнення наявного ресурсу шляхом використання бюджетних коштів, грантів, благодійної та гуманітарної допомоги, можливостей співпраці з бізнесом.

3. Розробити план заходів, спрямований на посилення продовольчої безпеки визначених цільових груп населення. Цей план заходів може бути частиною програми підтримки самозабезпечення громади харчовими продуктами¹¹. Зокрема, такі заходи можуть включати:

3.1 Надання допомоги харчовими продуктами, як власно виготовленими, так і отриманими від благодійних фондів, донорів, мешканців та ін.

3.2 Допомога в вирощуванні овочів/фруктів для осіб, за котрими доглядає терцентр. Допомога може надаватися в частині обробітки земельних ділянок (як технікою, яка є в розпорядженні терцентру так і силами його працівників), виділення посадкового матеріалу, придбанням сільськогосподарського інвентарю для відповідних категорій мешканців.

3.3 Вирощування овочів/фруктів та ін. на землях, які використовуються терцентром з подальшим їхнім використанням для приготування їжі, надання особам, за котрими доглядає терцентр, консервації, створення продовольчого резерву або – на інші цілі.

¹¹ Шаблон Програми самозабезпечення розроблений експертами проєкту SURGe та доступна на сайті <https://sadyperemohy.org/>

3.4 Переробка вирощеної власними силами продукції та/або отриманої у вигляді гуманітарної чи благодійної допомоги.

Зберігання вирощених (перероблених, отриманих харчових продуктів) в складських приміщеннях,

3.5 які належать терцентру, а також використання приміщень терцентру для збереження продукту резерву громади.

- 4 Визначити виконавців, які відповідають за реалізацію відповідних завдань і заходів, пов'язаних з терцентром та передбачити ресурси на їхнє виконання. За потреби, в плані заходів варто передбачити окремі заходи, спрямовані на залучення додаткових ресурсів для посилення продовольчої безпеки.
- 5 Втілювати заплановані заходи, відстежувати їх результативність та ефективність.
- 6 Постійно моніторити стан продовольчої безпеки та коригувати план заходів за потреби.

Нижче описано організаційні, юридичні та фінансові аспекти окремих кроків, які необхідно втілити терцентрам при плануванні та реалізації заходів з посилення продовольчої безпеки.

02

Діяльність

територіального центру задля посилення продовольчої безпеки

2.1

Оцінка кількості

вразливих категорій населення та їхніх потреб у контексті продовольчої безпеки

Планування роботи терцентру з посилення продовольчої безпеки слід розпочати з вивчення потреб вразливих категорій населення у харчових продуктах та інших засобах пов'язаних із продовольчою безпекою. Відтак, першим кроком є визначення кількості вразливих категорій населення за різними групами. Для цього можна скористатись формою оцінки соціально-демографічної ситуації у територіальній громаді та кількості осіб/сімей, які належать до вразливих груп населення (Додаток 3 проєкту Наказу Міністерства соціальної політики “Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади у соціальних послугах Міністерства соціальної політики України”, <https://www.msp.gov.ua/projects/805/>).

Результатом на цьому етапі повинні бути дані про кількість та соціально-демографічні групи людей, над посиленням продовольчої безпеки яких зможе працювати територіальний центр.

Ймовірно, що кількість вразливих категорій населення істотно збільшилась від початку функціонування територіального центру, тож керівництва терцентру та керівництву громади варто зважити, якими ще категоріям населення зможе опікуватись територіальний центр та на якій основі – постійно чи впродовж визначеного періоду часу. Якщо терцентр планує розширювати перелік категорій вразливих груп населення, яким допомога буде надаватись на постійній основі, таке розширення потребуватиме змін до установчих документів (з урахуванням вимог чинного законодавства, зокрема - в частині визначення осіб, які претендують на отримання соціальних послуг). При внесенні змін до установчих документів слід пам'ятати, що це може призвести до необхідності створення нових робочих місць, зміни вимог до приміщення і, як наслідок, збільшення поточних витрат на утримання установи.

При значному збільшенні кількості вразливих категорій населення, та з урахуванням віддаленості проживання людей від адміністративного центру громади, терцентру варто розглянути варіант створення віддалених робочих місць в старостинських округах для надання адресної допомоги.

Розширення кола осіб, що обслуговується терцентром можливе також шляхом прийняття рішення місцевої ради, в якому визначають перелік категорій осіб, яким територіальний центр надаватиме допомогу та період, впродовж якого така зміна буде дійсна.

Послуги, які територіальний центр може надавати отримувачам соціальних послуг для посилення продовольчої безпеки включають:

- Допомога з самостійним вирощуванням харчових продуктів. Це може бути допомога з обробітком землі (за наявності відповідної техніки у терцентру) та вирощуванням плодово-овочевої продукції.
- Забезпечення повноцінного 3-разового харчування для осіб, які перебувають на стаціонарному обслуговуванні.
- Допомога із харчовими продуктами

Відповідно, наступним кроком є вивчення потреб отримувачів соціальних послуг в розрізі потенційних видів послуг з посилення продовольчої безпеки:

- Визначити, хто може вирощувати овочі самостійно та які стосовно цього у них є потреби. Це можна зробити шляхом опитування, наприклад, через соціальних працівників.
- Що стосується фізичної оцінки потреби в їжі, її слід зробити, маючи дані щодо кількості осіб, котрі наразі знаходяться на обслуговуванні в терцентрі та добових норм харчування¹².

Отже, результатом даного етапу є розуміння того обсягу харчових продуктів, посадкового матеріалу та інших засобів, які необхідні для повного задоволення потреб осіб, що обслуговуються у терцентрі у повноцінному харчуванні. Наступним кроком є оцінка потенціалу терцентру та пошук шляхів задоволення визначених потреб.

Результати оцінки потреб можуть надалі використовуватися громадою при обґрунтуванні запитів з надання допомоги терцентру від донорів та благодійників.

¹² Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 324 «Про затвердження натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та стаціонарних закладах сфери управління Міністерства соціальної політики»

2.2

Оцінка потенціалу

територіального центру

2.2.1

Землі

для вирощування

Визначення площ земель, на яких терцентр може вирощувати овочі і фрукти або вести іншу діяльність за сільськогосподарським напрямом, це наступний крок, який слідує за оцінкою загальної потреби в харчових продуктах.

Якщо в довоєнний період, наявні земельні ділянки сільськогосподарського призначення, як правило, терцентри надавали в оренду сільськогосподарським товаровиробникам, на даному етапі їх доцільно активно використовувати для вирощування власними силами овочів і фруктів.

Зокрема, практика 2022 року показала, що в умовах обмежених бюджетів та зростання цін, вирощування овочів власними силами на землях терцентру дозволяє зекономити частину ресурсів громади, котрі йшли на придбання харчових продуктів для територіального центру та спрямувати вивільнені ресурси на інші цілі.

Тож, терцентру необхідно проаналізувати, які землі є в розпорядженні терцентру, яке їхнє цільове призначення, як вони використовуються в даний момент, і які можливості їх використання для овочівництва та садівництва. За потреби, територіальні центри, можуть отримати землю від місцевої ради для ведення підсобного господарства, як несільськогосподарські підприємства. Така можливість передбачена [статтею 37 Земельного Кодексу України](#).

Після того, як визначено площі земель, котрі будуть оброблятися терцентром, доцільно також оцінити якісний склад ґрунту. Йдеться про еколого-агрохімічний паспорт поля – документ, в якому зосереджена інформація про родючість ґрунтів та їх агроекологічний стан. Він розробляється для кожного поля або земельної ділянки на основі матеріалів агрохімічного, радіологічного та інших видів моніторингу ґрунтів, у тім числі на вміст важких металів і решток пестицидів. Такий аналіз дозволяє визначити які культури найбільш доцільно вирощувати на земельній ділянці, та визначити потребу у підживленні та додаткових засобах для досягнення найкращого врожаю. Така оцінка є досить сталою (на 5-10 років) і, за відсутності різких перепадів земельної ділянки (наприклад – в гористій місцевості), дозволяє охопити поле площею в кілька гектарів.

Альтернативою даної оцінки може бути співпраця з місцевими фахівцями-аграріями. Останні, завдяки досвіду роботи на землях громади, можуть безкоштовно надати професійні поради щодо вирощування і догляду за типовими для регіону культурами.

Чигиринській громаді допомогу в оцінці земель надавав Проект SURGe та ТОВ Агрії Україна. Компанія здійснила безкоштовне агрохімічне обстеження земельних ділянок (полів) для пілотних громад ініціативи “Сади Перемоги”. За результатами оцінки було підготовлено висновки щодо поточного стану земель, потреби в добривах та засобах захисту рослин, зроблено прогноз щодо врожайності окремих с/г культур. На основі оцінювання ґрунтів, громади вибирали, які культури найбільш доцільно вирощувати на тому чи іншому полі. Чигиринській громаді з визначенням культур для посіву та рекомендаціями щодо їх подальшим доглядом надавав місцевий дорадник, з яким громада співпрацювала ще до 2022 року.

На малих площах проведення глибокої оцінки не є обов'язковим. Але, якщо до обробітку буде задіяно кілька гектарів земель, краще мати уявлення про їхню якість. Тому долучити до консультацій місцевих фахівців - аграріїв буде дуже доречно.

Враховуючи наявний земельний ресурс (кількісний та якісний) та потреби у харчових продуктах осіб, котрі будуть обслуговуватися терцентром, визначається, які культури та в якому обсязі буде вирощувати територіальний центр.

Площі, необхідні для вирощування кожної культури, розраховуються виходячи з врожайності тих чи інших сільськогосподарських культур.

Наприклад. Згідно до натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та стаціонарних закладах сфери управління Міністерства соціальної політики, 1 особа близько 0,5 кг картоплі на добу. Це означає, що на рік одній людині необхідно трохи більше, ніж 180 кг картоплі. Якщо терцентр обслуговує 50 осіб, мова йде про 9 т картоплі для них на рік. Середня врожайність картоплі коливається в межах 16-20 т з 1 га., отже терцентру потрібно від 0,6 до 0,7 га для того щоб повністю задовольнити потребу у картоплі. Аналогічні розрахунки можна зробити і по основним овочам, які визначені в натуральних добових нормах харчування.

Остаточний вибір обсягу площ вирощування кожної культури залежатиме від потреби в окремих видах культур та ресурсних можливостей терцентру.

2.2.2

Матеріальні ресурси

Сам процес вирощування та збору овочів на землях терцентру жодним чином не відрізняється від аналогічних дій в агрогосподарствах. Для обробітку невеликих земельних ділянок терцентр може обходитися власними силами: технікою, яка є в його розпорядженні та штатними працівниками. Слід розуміти, які потреби, в який час і на якому етапі виникають у громади.

Збільшення площ потребуватиме, як мінімум, нарощування парку механізованих засобів: міні-тракторів, навісного обладнання для обробітку земель тощо. Відповідно, зростатимуть витрати на їхнє утримання і обслуговування. У той же час, наявність такої техніки дозволяє розширити спектр послуг, які надає терцентр, включивши до них обробіток земель та допомогу іншою технікою особам, яких обслуговує терцентр.

Оцінюючи технічний потенціал терцентру, варто також врахувати можливості для консервування та зберігання продуктів. Зокрема, терцентри зі стаціонарним відділенням, як правило, мають облаштовані приміщення та техніку для приготування їжі. Отже, за таких умов терцентру значно простіше розпочати планову роботу із консервування та інших видів заготівлі продукції для довгострокового використання.

На початок 2022 р. забезпечення Чигиринського терцентру технікою і обладнанням було достатнім для того, щоб виконувати свої основні функції – надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. Але знос більшості обладнання (становив від 85 до 100%), обмежені функціональні можливості, утруднювали роботу установи в умовах воєнного часу. Для розширення функціоналу і виробництва продуктів харчування в обсягах, більших, ніж в довоєнний період, необхідно було здійснити оновлення. За підтримки Проекту SURGe та міжнародної сільськогосподарської компанії Corteva Agriscience, Чигиринський Терцентр отримав автоклав, сушарку, електроплитку, електросковороду та морозильну камеру. В 2022 р. Чигиринський терцентр переробив 1,5 т овочів, 0,6 т фруктів. Ця продукція була вирощена як власними силами, так і отримана від населення. В результаті переробки було законсервовано майже 2 тис. л овочів, ще понад 200 л - засолено, трохи більше 200 л виготовлено соків і заморожено ще 0,5 т фруктів. Ці овочі і фрукти, разом зі свіжими, були розміщені в складських приміщеннях того ж територіального центру.

Наявна техніка і обладнання для переробки мають відповідні технічні показники. Знаючи їх, оціночні обсяги врожаю, потенційної благодійної допомоги, можна запланувати, яку частину овочів і фруктів можна спрямувати на переробку. І, відповідно, скільки може бути отримано консервації до продовольчого резерву громади.

Терцентрам, які планують вирощувати та заготовляти харчові продукти в великих об'ємах, варто завчасно подбати про умови для зберігання таких продуктів.

Зберігати продовольчі резерви простіше на базі тих територіальних центрів, які мають денні або стаціонарні відділення, адже такі терцентри повинні мати приміщення, призначені для приготування їжі, зберігання інвентарю, зберігання харчових продуктів в належних умовах.

Більшість територіальних центрів формувалися на базі їхніх аналогів ще за часів колишнього СРСР. Тому, ймовірно, що у їх розпорядженні є складські приміщення призначені для зберігання більшої кількості їжі, ніж наразі споживають люди, котрих обслуговує терцентр. Тому вони можуть бути використані і для зберігання продовольчого резерву громади, а не лише терцентру. Для цього слід прийняти відповідне рішення місцевої ради, яким буде визначено використання приміщень терцентру для збереження продовольчого резерву громади.

Якщо ж у терцентрах відсутні приміщення, придатні для тривалого зберігання свіжих чи консервованих овочів, то варто або подбати про облаштування складських приміщень, або переглянути плани громади з вирощування та вирощувати продукції у обсязі, необхідному для поточного споживання.

Оцінка потреби в посадковому матеріалі, добривах та ЗЗР доцільно здійснювати вже після того, як складено еколого-агрохімічний паспорт поля і прийнято рішення щодо номенклатури і обсягу культур до вирощування. В цьому випадку громада не витратить зайвих коштів на придбання непотрібних добрив чи ЗЗР. А також не стикнеться з ситуацією, коли той чи інший овоч не приживеться на відповідних землях.

Розрахувати обсяги самого посадкового матеріалу можна навіть самостійно, відштовхуючись від даних про заплановані площі посіву і наявної у відкритому доступі інформації про кількість внесення посівного матеріалу в ґрунт. Але, краще звернутися до фахівців - агрономів, щоб уникнути неприємних несподіванок.

Чигиринська громада Вже не перший рік співпрацює з місцевими фермерами, які надають громад консультаційну допомогу в аграрній сфері. Зокрема - щодо планування культур для вирощування, вибору посадкового матеріалу, добрив і ЗЗР тощо. Завдяки цій співпраці терцентр ще до війни вирощував гарні врожаї з невеликих земельних ділянок, які оброблялися власними силами.

Потреба в посадковому матеріалі може вирішуватися в різний спосіб: придбання насіння чи розсади за кошти місцевого бюджету (за цільовим призначенням), власні кошти терцентру, або отримання їх у вигляді благодійної (гуманітарної) допомоги чи грантової підтримки.

Чигиринський терцентр отримав частину посадкового матеріалу у вигляді благодійної допомоги від проектів SURGe, USAID АГРО, Благодійного фонду «МХП – Громаді», ВАР, ТОВ «Тімак Агро Україна», ТОВ «Бадваси».

Людський ресурс

Розширення діяльності терцентру в сфері продовольчої безпеки, може призвести до зростання потреби в людському ресурсі. Зокрема, збільшиться потреба в фахівцях, задіяних у всі процеси вирощування. А за умови використання спеціалізованої техніки та обладнання, терцентру потрібні будуть фахівці, що вміють працювати з такою технікою, а також можуть знадобитися послуги професійних механіків, здатних проводити огляд і поточні ремонти.

Якщо у терцентрі відсутня достатня кількість працівників, які можуть виконувати таку роботу, варто консолідувати ресурс всієї громади, а не виключно терцентру, оскільки для надання соціальних послуг територіальний центр має право залучати на договірних засадах інші підприємства, установи, організації та фізичних осіб, зокрема волонтерів¹³. Одним із прикладів такого залучення є співпраця з іншими комунальними установами та підприємствами громади

Варто пам'ятати, що потенційними волонтерами є особи, які обслуговуються у територіальному центрі. Тим паче, що коло людей, котрими опікується терцентр, останнім часом розширилося та охоплює в т.ч. людей працездатного віку, які опинилися в складних життєвих обставинах. При цьому варто враховувати фізичні можливості та морально-психологічний стан людей.

Перш ніж приймати відповідне рішення доцільно дослухатися до порад штатного психолога, котрий працює з такими людьми. Можливо, таке долучення стане також частиною психологічної реабілітації людей.

¹³ п. 14 Типового положення про терцентр, затвердженого Постановою КМУ 29 грудня 2009 р. N 1417 "Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)"

Джерела фінансування

Після того, як розраховано загальну потребу в продуктах харчування, техніці, обладнанні, витратних матеріалах та кадрах, слід співставити наявні фінансові можливості і додаткові фінансові потреби. Як правило, для збільшення обсягів вирощування овочів і фруктів, їхньої переробки і зберігання, необхідні будуть додаткові ресурси.

Джерела фінансування заходів з продбезпеки на базі терцентрів, можна розділити на два: власні і зовнішні. До власних відносяться кошти місцевого бюджету і надходження терцентру, які формуються за рахунок надання останнім платних послуг відповідним категоріям мешканців згідно до чинного законодавства. Потенційно, значно більші обсяги можуть бути залучені завдяки зовнішнім джерелам.

Територіальний центр може надавати послуги не тільки за рахунок надходження бюджетних коштів. Можна використовувати пожертви або допомогу третіх осіб, результати власної праці з використанням наявних в розпорядженні територіального центру техніки і обладнання і з дотриманням вимог щодо якості і змісту соціальних послуг.

Територіальний центр має право в установленому порядку отримувати гуманітарну та благодійну допомогу, в тому числі із-за кордону, яка використовується для надання допомоги громадянам, які мають право на соціальне обслуговування (надання соціальних послуг) в територіальному центрі, та поліпшення матеріально-технічної бази територіального центру. Також терцентри можуть залучити і грантові ресурси, що, за правильної роботи з проєктами МТД може сприяти покращенню матеріально-технічної бази цих соціальних закладів.

Таким чином, на законодавчому рівні в Україні створено всі умови, щоб терцентри стали місцевим продовольчим хабом, який може замкнути на собі надходження з місцевого бюджету, від донорів, благодійників, проєктів МТД тощо та використовувати власні можливості для того, аби задовольняти потреби вразливих категорій мешканців громади у харчових продуктах, формувати належний продовольчий резерв громади для довгострокового використання та навіть допомагати для надання допомоги та підтримки відповідним категоріям мешканців громади, ВПО, ЗСУ, іншим громадам, які постраждали в ході бойових дій та окупації.

Планування заходів

задля підвищення продовольчої безпеки

Територіальний центр має можливість здійснювати власними силами практично повний цикл забезпечення продуктами харчування окремих категорій мешканців громади, починаючи від процесу вирощування і завершуючи наданням підтримки.

Вибір заходів, які буде втілюватись терцентром, залежить від амбіцій громади, можливостей та забезпеченості терцентрів людськими і матеріально-технічними ресурсами, які можуть бути використані для реалізації Програми Сади Перемоги.

Найважливіше, аби заходи були спрямовані на вирішення проблем та задоволення потреб осіб, яких обслуговує чи може обслуговувати територіальний центр (п. 2.1 посібника).

Приклади заходів, що може втілювати терцентр, а також основні кроки для їх реалізації наведені у Додатку 2.

03

Юридичні та облікові

аспекти імплементації заходів з посилення продовольчої безпеки

Облік

вирощеного врожаю

3.1

Збір врожаю завершується його обліком. У [ст 13. п. 4 Бюджетного Кодексу України](#) (далі за текстом – БКУ) розкривається питання про власні надходження бюджетних установ. Одним з таких джерел надходжень є надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності. Надходження за цією статтею спрямовуються виключно на витрати за неї ж. В нашому випадку: на пальне, насіння і т.д.

Всі види надходжень у натуральній формі (в т.ч. – вирощені власними силами овочі, фрукти тощо) визнаються доходами спеціального фонду. Окрім того, всім цим надходженням притаманна ще одна особливість – вони не мають постійного характеру. З огляду на це, розпорядники бюджетних коштів не планують такі доходи у своїх кошторисах. Тож у разі фактичного отримання натуральної продукції необхідно внести зміни до кошторису в частині спеціального фонду за власними надходженнями.

Для цього слід подати розпоряднику вищого рівня копії довідок про зміни до кошторису за власними надходженнями. Ці довідки обов'язково мають бути завірені відповідним органом Держказначейської служби¹⁴. Типових форм первинних документів для обліку сільськогосподарської продукції бюджетними установами не розроблено, однак є форми первинних документів для обліку запасів на сільськогосподарських підприємствах, затверджені наказом № 929¹⁵, а також первинні документи для обліку руху запасів у бюджетних установах, затверджені наказом № 431¹⁶.

Вирощену сільгосппродукцію продукцію слід облікувати, але для цього спочатку треба визначити її вартість для відображення в обліку і тут варто послуговуватись визначенням справедливої вартості: **Визначення справедливої вартості сільськогосподарської продукції ґрунтується на цінах активного ринку. Справедливу вартість визначає комісія створена в терцентрі наказом керівника.**

Після того як сільгосппродукцію оприбуткували за справедливою вартістю, виникає необхідність відобразити дохід (витрати) від первісного визнання (оскільки рідко коли справедлива вартість буде дорівнювати витратам на виробництво продукції).

Такі доходи (витрати) визначають як різницю між вартістю сільськогосподарської продукції, оціненої за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу та витрати, пов'язаними з біологічними перетвореннями, що були здійснені для отримання сільськогосподарської продукції.

Відображають такі доходи на субрахунку 7411 «Інші доходи за обмінними операціями», а витрати – на субрахунку 8411 «Інші витрати за обмінними операціями».

14 п. 49 Порядку, затвердженого постановою КМУ від 28 лютого 2002 р. № 228 «Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ»

15 Наказ Міністерства Аграрної політики України від 21 грудня 2007 N 929 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку виробничих запасів в сільськогосподарських підприємствах»

16 Наказ Міністерства фінансів України від 13 грудня 2022 N 431 «Про затвердження типових форм з обліку та списання запасів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання»

Послідовність дій у випадку обліку власноруч вирощених харчових продуктів, виглядає наступним чином:

- Оцінка зібраного врожаю та підписання Акту оцінки врожаю за справедливою вартістю.
- Прийняття зібраного врожаю, виходячи з встановленої ціни одиниці відповідного харчового продукту і підписання Акту прийняття товарної продукції¹⁷
- Складання прибуткової накладної або накладної внутрігосподарського призначення (форма №ВЗСГ-8¹⁸) та оприбуткування харчових продуктів на балансі установи.
- Внесення змін до кошторису.

17 Додаток до Наказу Міністерства Аграрної політики України від 21 лютого 2008 N 73 “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку довгострокових та поточних біологічних активів”

18 Додаток до Наказу Міністерства Аграрної політики України від 21 грудня 2007 N 929 “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку виробничих запасів в сільськогосподарських підприємствах”

Отримання

сільськогосподарської продукції від інших бюджетних установ та організацій

Територіальний центр має можливість отримувати харчові продукти від інших місцевих бюджетних установ, підприємств та організацій. Послідовність кроків в цьому випадку є наступною.

- Рішення про передачу майна (харчових продуктів) приймається власником, тобто суб'єктом управління. Для комунального майна, яке планується передати терцентру, має бути рішення відповідної місцевої ради. Ініціатором може бути як суб'єкт управління (місцева рада) та і інше комунальне підприємство. В останньому випадку треба подати обґрунтовану заяву з боку надавача харчових продуктів та згоду установи (терцентру), яка приймає на баланс актив (харчові продукти). Також треба подати відомість розрахунку вартості харчових продуктів, які планується передати.

- Передача здійснюється комісією, яка створюється згідно вищезазначеного рішення органу управління з числа представників обох сторін, оформляється Актом приймання-передачі¹⁹ за встановленою формою оформлення²⁰ і затверджується органом, який створив комісію, з доданням документів, перелік яких залежить від виду майна.
- До складеного акта приймання-передачі слід додати первинні документи (чи їх копії), які є доказом вартості (харчових продуктів), який передається. Можна додати витяг з облікового реєстру, де відображається як формувалася його первісна вартість, або бухгалтерську довідку про вартість продукції на балансі. Якщо відсутня достовірна інформація щодо первісної вартості (харчових продуктів), вона визначається на рівні справедливої вартості на дату отримання, оцінка якої проводиться відповідно до законодавства.

19 Наказ Міністерства фінансів України від 13 грудня 2022 N 431 "Про затвердження типових форм з обліку та списання запасів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання"

20 Коментарі та роз'яснення щодо заповнення

При підготовці документів з передачі ТМЦ слід врахувати положення Наказом № 818 та Порядку № 1482. Звертаємо увагу, у випадку передачі майна між різними організаціями в межах однієї територіальної громади, загальна сума майна громади не змінюється тобто жодних надходжень не відбувається, отже, Довідка про надходження у натуральній формі не складається. Передача-отримання майна бюджетними установами за управлінськими рішеннями відповідних суб'єктів управління не прирівнюються до його відчуження або придбання, тому рахунки доходів і витрат не беруть участь у відображенні цих операцій в обліку.

Зверніть увагу! Безоплатне отримання майна за рішенням суб'єкта управління не можна прирівнювати до надходжень у натуральній формі спецфонду відповідного бюджету, як це прийнято при благодійництві, оскільки бюджетна установа (суб'єкт господарювання) не може бути благодійником відповідно до законодавства. А для суб'єкта управління, в межах якого була здійснена передача-прийняття об'єкта майна, відбувається лише зміна суб'єкта господарювання цього майна без зміни виду майна та його вартості (якщо не було супутніх витрат у ході його передачі-отримання).

Вищезазначене визначено національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі. Так, згідно з п. 4 розд. **І НП(С)БОДС 101** доходами вважається збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників), а витратами – зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками). Тобто, ані для того, хто передає безоплатно майно, не передбачається компенсація за нього і отримання доходу (збільшення активів) та зміна зобов'язань, ані для того, хто отримав майно, не передбачається його оплата або збільшення зобов'язань. Тож якщо не визнається дохід від безоплатної передачі основних засобів за рішенням суб'єкта управління – немає і витрат від такої операції.

Запропонована у цьому розділі процедура відкриває нові можливості для територіального центру. Тепер, окрім отримання харчових продуктів для своїх потреб, терцентр може також надавати ці продукти іншим комунальним установам і закладам. Ця зміна дозволяє розширити групу осіб, які можуть отримати допомогу від терцентру, навіть без зміни статутних документів. Тепер харчові продукти можуть надаватись не тільки тим, хто перебуває на обслуговуванні терцентру, але й специфічним категоріям мешканців, у відповідності до рішення місцевої влади.

Отримання благодійної

та гуманітарної допомоги

Документами, які унормовують питання отримання та обліку благодійної допомоги, є: Закон України від 05 липня 2012 р. №5073-VI «Про благодійну допомогу і благодійні організації», Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. N 1222 «Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування»²³, Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. N 1295 «Про затвердження Порядку розподілу товарів, отриманих як благодійна допомога, та контролю за цільовим розподілом благодійної допомоги у вигляді наданих послуг або виконаних робіт».

Слід пам'ятати, що згідно з постановою № 202²⁴ протягом дії правового режиму воєнного стану не поширюються встановлені законодавством вимоги щодо отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги від юридичних та фізичних осіб – резидентів і нерезидентів. Проте врахуйте, що дана норма стосується лише благодійної допомоги, але не гуманітарної. Крім того, норма не скасовує потребу в складанні первинних документів для цілей бухгалтерського обліку.

Отримання благодійної допомоги від юридичної особи слід закріпити договором дарування або пожертви²⁵. Такі договори укладають у письмовій формі, Договір пожертви передбачає цільове використання майна, яке передає благодійник бенефіціару-набувачу. Договір дарування такої вимоги не висуває.

23 Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. N 1222 «Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування

24 Постанова КМУ від 5 березня 2022 р. № 202 «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги»

25 стаття 717 Цивільного кодексу України

Фізична особа-благодійник може скласти заяву довільної форми, де зазначати перелік майна, що передається, та, за бажання, мету його використання. Не залежно від типу надавача благодійної допомоги, при її отриманні, громаді слід подбати про складання акту, в якому зафіксувати склад комісії, що приймає продукти, благодійника, кількість, вартість отриманих цінностей та, за потреби, - матеріально відповідальну особу. Складає такий акт комісія, призначена наказом керівника установи у присутності благодійника. Акт складається у довільній формі, але з усіма обов'язковими реквізитами первинного документа²⁶. Виходячи з вимог перелічених вище нормативних актів, в цьому документі слід вказати: дату отримання, благодійника, бенефіціара, ціль отримання, назву товару (послуги), кількість в натуральних одиницях виміру, ціна одиниці, загальна сума. Документ має бути скріплений підписами та печатками (за наявності) сторін.

Вартість отриманої благодійної допомоги від фізичних та юридичних осіб визначають за справедливою вартістю²⁷ на дату отримання з урахуванням додаткових витрат. А в разі наявності підтверджених документів – за вартістю, що в них зазначена. Під час встановлення справедливої вартості комісія має відштовхуватися від ймовірної ціни продажу або орієнтуватися на ринкову ціну придбання таких продуктів. Така оцінка здійснюється на основі ана-

лізу ринкових цін на дану продукцію, яку проводять члени комісії. За результатами аналізу визначається справедлива ціна на отриману допомогу, яка зазначається у Акті оцінки справедливої вартості (зразок акту наведено у Додатку 3).

Бухоблік надходжень у натуральній формі ведуть окремо від інших матеріальних цінностей через специфіку їх відображення в первинній документації. Для оприбуткування отриманих харчових продуктів та їхнього подальшого обліку складають Прибуткову накладну, згідно до якої, кожному виду харчових продуктів присвоюється номенклатурний номер або код. Порядок відображення в бухгалтерському обліку активів, отриманих як гуманітарна допомога, визначено НП(С)БОДС 121 «Основні засоби», НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи», НП(С)БОДС 123 «Запаси», а також в Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку для суб'єктів державного сектору, затверджених наказом Мінфіну від 23.01.15 р. № 11

При отриманні благодійної допомоги до Казначейства обов'язково слід подати Довідку про надходження в натуральній формі²⁸, де вказати КЕКВ, за яким будуть відображені видатки від списання активів. Така довідка подається до кінця відповідного звітного місяця.

26 ст. 9 Закону про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні

27 п. 24 розд. II МР з обліку запасів та п. 5 розд. III МР з обліку ОЗ

28 додаток 25 до Порядку № 938 (Порядок казначейського обслуговування місцевих бюджетів, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 23 серпня 2012 року № 938 із змінами)

Зазначена вище довідка буде підставою для складання Довідки про зміни до кошторису зі зведенням показників спеціального фонду кошторису і зазначенням суми змін та Довідки про підтвердження надходжень на спеціальні реєстраційні рахунки і внесення відповідних змін розпорядником бюджетних коштів²⁹.

Відповідно до ст. 13 Бюджетного Кодексу України благодійну допомогу, як грошову, так і натуральну, зараховують до власних надходжень установи, (підгрупа перша другої групи надходжень).

Якщо громада одержує благодійну допомогу, яку надалі планують передавати іншим підлеглим установам, населенню, то найкраще буде зарахувати її до складу другої підгрупи другої групи власних надходжень. При цьому застосовується код доходів 25020200 «Надходження, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів, у тому числі заходів з відчуження для суспільних потреб земельних ділянок та розміщених на них інших об'єктів нерухомого майна, що перебувають у приватній власності фізичних або юридичних осіб». Харчові продукти, що надійшли у продовольчий резерв як благодійна допомога, в бухобліку розглядають як дохід від необмінної операції, і тому відображають на субрахунку 7511 «Доходи від необмінних операцій».

Окремим видом благодійної допомоги є гуманітарна допомога, якою безоплатно надані товари, роботи та послуги визнаються лише за рішенням уповноваженого державного органу, тобто центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації³⁰. Отримувачем гуманітарної допомоги можуть бути лише юридичні особи, які зареєстровані в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги в установленому Кабміном порядку³¹.

Бухгалтерський облік гуманітарної допомоги здійснюється отримувачем/набувачем аналогічно обліку благодійної допомоги описаному вище. При цьому, облік, статистичну звітність гуманітарної допомоги та контроль щодо її використання за цільовим призначенням ведуть спеціально уповноважені державні органи з питань гуманітарної допомоги.

29 п. 3.9 Інструкції № 57 затвердженої наказом МФУ №57 від 28.01.2002 «Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету»

30 ст.4 ЗУ «Про гуманітарну допомогу».
31 ст.1 Закону «Про гуманітарну допомогу»

Наказом Міністерства соціальної політики України від 31.07.2020 № 539 «Про затвердження форм звітів про наявність і розподіл гуманітарної допомоги та Інструкції щодо їх заповнення» затверджено форму звітності щодо отриманої гуманітарної допомоги, яка подається отримувачами/набувачами гуманітарної допомоги щомісяця до 05 числа місяця, наступного за звітним, наростаючим підсумком окремо по кожному вантажу / коштам, у тому числі в іноземній валюті, визнаним гуманітарною допомогою, до повного розподілу всього обсягу допомоги. Зверніть увагу, що у відповідно до ч. 4 ст. 11 Закону України від 22 вересня 1999 р. № 1192-XIV «Про гуманітарну допомогу» в разі відсутності належного обліку щодо отримання та цільового використання гуманітарної допомоги вона вважається використаною не за цільовим призначенням. Набувачами гуманітарної допомоги можуть бути, зокрема, підприємства, установи та організації, що утримуються за рахунок бюджетів, уповноважені ними державні установи та органи місцевого самоврядування (абз. 7 ст. 1 Закону про гумдопомогу).

Переробка та зберігання

харчових продуктів

Територіальні центри, які мають стаціонарні або денні підрозділи, забезпечують громадян, що перебувають на утриманні, раціональним чотириразовим харчуванням, у тому числі з урахуванням віку і стану здоров'я, у межах натуральних норм харчування, передбачених для мешканців інтернатних установ. Як вже зазначалося раніше, питання приготування їжі в територіальних центрах встановлює чіткі вимоги до обсягів і основних способів приготування їжі. Найчастіше розрізняють забезпечення гарячим харчуванням або консервування. Відтак, саме для цих цілей терцентр може використовувати власно вирощені овочі та інші продукти рослинництва та тваринництва.

Нормативна база України не містить прямих вимог до терцентру щодо наявності документів, які підтверджують відповідність овочів та фруктів установленим нормам і стандартам. Нагадаємо, що харчові продукти наразі не сертифікуються. Це спрощує використання в харчуванні овочів та фруктів, вирощених на власних землях. Разом з тим, керівництво терцентру або відділу соціального захисту може передати зразки зібраного врожаю в місцеві лабораторії для того, щоб підтвердити відсутність вмісту шкідливих речовин. Такий крок є цілком добровільний і доцільним, радше для підтвердження якості харчування в закладі.

Забезпечення

гарячого харчування

Забезпечення гарячим харчуванням (входить до переліку соціально-побутових послуг згідно [Закону України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII «Про соціальні послуги»](#)) може здійснюватися або шляхом закупівлі відповідної послуги з приготування і (за потреби) транспортування приготовленої їжі, або її виготовлення власними силами. В першому сценарії закупівля здійснюється, як правило у т.зв. кейтерингових компаній, які беруть на себе відповідальність за якість кінцевого продукту. А терцентр або громада виступає в ролі замовника і платника. Оскільки цей спосіб лише по дотичній може втілюватися за рахунок реалізації заходів Програми Сади Перемоги (наприклад - приготування їжі з овочів, вирощених терцентром), він не буде розглядатися нижче.

Другий варіант передбачає, що приготування їжі буде здійснюватися силами самих працівників територіального центру на наявному у них обладнанні. В цьому випадку, терцентр повинен мати належним чином затверджену технологічну документацію на страви та вироби. Мова йде про документацію із зазначенням опису технологічного процесу виробництва продукції, переліку продуктів, продовольчої сировини, речовин і супутніх матеріалів, що застосовуються в процесі приготування, дані про норми їх вмісту в кінцевому харчовому продукті, термін придатності до споживання, умов зберігання, способу реалізації (подання) споживачу, вимог до якості страв та виробів.

Облік приготування гарячих обідів здійснюється наступним чином:

1. Визначення норм витрат в натуральному виразі тих чи інших інгредієнтів для виготовлення відповідних страв, на підставі технологічної документації.
2. Перенесення витрат в натуральному виразі та їхньої вартості до Накладної-вимоги на відпуск (внутрішнє переміщення» матеріалів, її заповнення і підписання).
3. Звіту виробництва з зазначенням кількості порцій та суми витрат понесених на їх виготовлення.
4. Списання гарячих обідів на підставі відомості про роздачу.

Підстави для надання гарячого харчування:

- **Безкоштовне харчування** надається особам, які перебувають на обслуговуванні, як отримувачі соціальної послуги у територіальному центрі, середньомісячний сукупний дохід яких за попередні шість місяців, що передують місяцю звернення, не перевищує двох прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб.
- **Гаряче харчування за диференційовану оплату** надається особам, які перебувають на обслуговуванні, як отримувачі соціальної послуги у територіальному центрі, середньомісячний сукупний дохід яких за попередні шість місяців, що передують місяцю звернення, перевищує два прожиткові мінімуми, але не перевищує чотири прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб.

- **Гаряче харчування на платній основі** надається особам, які перебувають на обслуговуванні, як отримувачі соціальної послуги у територіальному центрі, середньомісячний сукупний дохід яких за попередні шість місяців, що передують місяцю звернення перевищує чотири прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб.

Організація гарячого харчування здійснюється з урахуванням норм затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 324 «Про затвердження натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та стаціонарних закладах сфери управління Міністерства соціальної політики». Технологічні карти розробляються самим терцентром і не потребують додаткового погодження Держпродспоживслужби. Затверджуються вони підписом керівника комунальної установи.

Переробка

та консервування

Здійснювати переробку або консервування зручніше всього в територіальних центрах, які мають денні або стаціонарні відділення. Як і у випадку з приготуванням гарячих обідів, терцентри мають можливість застосовувати наявне в них обладнання та затверджені власноруч рецептури приготування консервованих продуктів. Окрім овочів і фруктів є можливість також переробляти чи консервувати м'ясні вироби і каші (за наявності відповідної рецептури). Сировиною для консервування може виступати як власноруч вирощена первинна продукція, так і та, яка отримана у вигляді благодійної або гуманітарної допомоги або придбана за кошти комунальної установи.

Звертаємо Вашу увагу, що консервуванням м'ясних або м'ясовмісних виробів варто займатися лише за наявності професійного обладнання та можливості забезпечити контроль якості продукції та умов її виготовлення на кожному етапі.

Бухгалтерський облік здійснюється за схемою, аналогічною до обліку гарячих обідів. Відмінність полягає в тому, що кінцева продукція (консервація, фарш, соки тощо) не передбачає моментального використання. Вона має бути

поставлена на склад, де відбувається її зберігання. Для цього виписується Накладна на передачу готової продукції. Згідно цього документу фіксується переміщення на склад консервації, виготовленої на потужностях терцентру. В самій накладній вказується назва продукції, артикул, кількість одиниць, які переміщуються на склад і одиниці виміру. Облік переробки та консервування здійснюється по аналогії з обліком гарячих обідів.

Територіальний центр потенційно може суттєво наростити обсяги виробництва харчових продуктів. Якщо місцева влада має потребу в отриманні певної кількості консервованих продуктів харчування, які слід виготовити з дотриманням існуючих стандартів і правил, вона може доручити виготовлення такої продукції терцентру, забезпечивши відповідне фінансування за рахунок місцевої програми або в інший не заборонений законодавством спосіб (в тому числі, передаючи терцентру продукти харчування для виготовлення консервації отримані як благодійну допомогу від фізичних та юридичних осіб), а ще – скористатися наявними у нього технологічною документацією на страви та вироби.

Зберігання

Згідно до чинного законодавства, суб'єкт, що надає соціальну послугу, забезпечує підготовку та облаштування захисних споруд цивільного захисту, підвалів або інших приміщень, придатних для укриття отримувачів соціальної послуги та надавачів соціальної послуги і безпечного перебування в них, перевірку та забезпечення наявності опалення, водопостачання, електроенергії, забезпечення необхідного запасу продуктів харчування, води, лікарських засобів, засобів гігієни, одягу, взуття тощо. Таким чином, терцентр, котрий надає денні або стаціонарні послуги, або має відділення надання адресної натуральної та грошової допомоги, повинен мати приміщення, або кілька приміщень, в яких можна довготерміново зберігати харчові продукти.

Харчові продукти мають бути належним чином оприбутковані. Механізм оприбуткування описаний в попередньому підрозділі, може застосовуватися до виготовлених власними силами харчових продуктів.

Якщо мова йде про отриману благодійну допомогу, або власноруч вирощену первинну продукцію, її потрібно попередньо оцінити, як це описано в розділі «Облік зібраних або наданих харчових продуктів».

Зберігати продукцію слід з дотриманням ДСТУ (Державних стандартів України). Стандарти ДСТУ існують з 1993 року і їх налічується понад 27,5 тисяч. Ними встановлено правила, загальні принципи або характеристики, які застосовуються при зберіганні. Більш детально питання зберігання окремих типів і груп харчових продуктів розкриті в Рекомендаціях щодо створення та використання матеріального резерву з харчовими продуктами, підготовлених Проектом SURGe.

В складських приміщеннях терцентру може зберігатися також не тільки продукція, призначена для осіб, котрих обслуговує терцентр, але й продовольчий резерв громади, якщо остання планує його створити. Відповідні питання використання приміщень та устаткування мають бути врегульовані нормативними документами на місцевому рівні.

В умовах війни і можливого збереження напруження в повоєнний період, громада має забезпечувати себе від наслідків можливих ракетних обстрілів або інших терористичних актів. Тому складські потужності терцентру не повинні бути єдиним місцем для збереження харчових продуктів. Слід мати ще кілька альтернативних приміщень і також пристосувати їх для цих цілей.

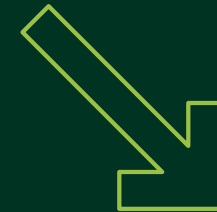

04

Чигиринський терцентр:

участь в реалізації Програми “Сади Перемоги”
Чигиринської міської ради

Згідно до Статуту Комунальної установи «Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» Чигиринської міської ради, є бюджетною установою, яка утворена Чигиринською міською радою для надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування.

Відділення стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання територіального центру (далі – відділення стаціонарного догляду) утворюється для обслуговування не менш як 10 і не більш як 50 одиноких громадян. Окрім іншого, наявність стаціонарного відділення передбачає передбачає раціональне чотириразове харчування, у тому числі з урахуванням віку і стану здоров'я, у межах натуральних норм харчування, передбачених для мешканців інтернатних установ. Така опція дає додаткові можливості терцентру, про що йтиме мова нижче.

Засновником та власником терцентру є Чигиринська міська рада. Уповноваженим органом управління терцентру є відділ соціального захисту Чигиринської міської ради.

Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Чигиринської міської ради, активно долучився до реалізації місцевої Програми Сади Перемоги в 2022 р. Частково, результати і приклади його діяльності було наведено в попередніх розділах. Нижче зібрано ключові результати, які були досягнуті в рамках такої роботи.

Вирощування

В 2022 р. терцентр використовував під посів 0,55 га земель, які знаходяться у його власності. На цих землях було висаджено овочі, переважно борщового набору. Посадковий матеріал частково був у терцентру в наявності, частково було надано у вигляді благодійної допомоги Проектом SURGe, USAID-AGRO, BAP та БФ МХП-Громаді. Цей посадковий матеріал отримувала місцева влада в особі виконавчого комітету Чигиринської міської ради. Надалі він передавався Терцентру, на підставі реєстру видачі. Схожим чином була надана допомога у вигляді засобів захисту рослин і добрив.

В результаті працівниками терцентру було зібрано майже 5 т овочів. Найбільш прийшлося на овочі тривалого зберігання: картоплю (3,15 т), буряк (1,15 т) та моркву (0,22 т). Крім цього було зібрано огірки, кабачки і цибуля. Частина з цих овочів були одразу використані для харчування, частина – залишене на збереженні.

Благодійна допомога

Терцентр також отримувал благадїйну допомогу вїд мешканцїв (в т.ч. – працювникїв терцентру) та приватних пїдприємцїв громади. Ця практика була сталою ще до початку вїйни. В 2022 р. обсяги допомоги зросли. Окрїм овочїв (борщового набору) надавали також фрукти: яблукa, вишнї, сливи та аличу (сумарно – близько 1 т). фрукти використовувалися для виготовлення компотїв, сокїв і повидла. Частково – залишалися для зберїгання. Облїк продукцїї проводиться по схемї облїку благадїйної допомоги.

Переробка

Терцентр вже мав потужності, котрі можна було використувати для переробки первинної продукції і її подальшого консервування, соління, заморожування. Проблеми полягали в зношеності обладнання та відсутності витратних матеріалів для консервації. В ряді випадків на допомогу приходили волонтери з числа мешканців громади. Їхнє обладнання найчастіше використовувалося для консервування овочів і соків. Витратні матеріали закуповувалися як за рахунок власних коштів так і за підтримки благодійної допомоги. Зокрема, Проєкт SURGe допоміг придбати 1 500 банок і кришок для консервації, харчові бочки для солінь, а також – інгредієнти для консервування (оцет, лавровий лист, сіль тощо).

Завдяки злагодженій роботі персоналу терцентру та волонтерській і благодійній допомозі, наприкінці року на потужностях терцентру було законсервовано близько 2000 л овочів (огірки, томати, кабачки), ще 200 л було засолено, закрито більше 200 л томатного соку і фруктових компотів, заморожено понад 0,5 т фруктів (переважно – вишні).

Наприкінці року Проєкт SURGe надав суттєву допомогу з оновленням обладнання для терцентру, придбавши за кошти донора (CORTEVA) автоклав, сушарку, електроплиту, електросковороду та морозильну камеру. Крім того – мотоблок для обробітку земель. Наявне обладнання відкриває можливості для суттєвого нарощування обсягів переробки продуктів харчування. Хоча – це вже плани на 2023 р., оскільки придбання обладнання припало на листопад 2022 р., коли більшість овочів і фруктів вже не використовуються для переробки.

Російська агресія зумовила додаткові перешкоди для ефективної переробки на потужностях терцентру через організацію перебоїв з постачанням електроенергії. В ситуації, коли вимкнення світла в ряді випадків відбувалося не за графіками, використання нового обладнання було визнане недоцільним до моменту, поки не будуть вжиті додаткові запобіжні заходи. В першу чергу – підключення генераторів, які забезпечують автономне постачання електроенергії протягом кількох годин. Ці кроки здійснено вже в 2023 р. і зараз терцентр починає переробляти продукцію, отриману у вигляді благодійної допомоги.

Зберігання

4.4

На зберіганні в терцентрі знаходиться не лише консервація, про яку йшла мова вище. Також в підвальних приміщеннях зберігається картопля, морква, буряк та яблука. Загалом – понад 10,5 т. Це як овочі і фрукти, зібрані на землях терцентру так і ті, які отримано у вигляді благодійної допомоги.

Надання допомоги

Безпосередньо в терцентрі громади обслуговувались 37 осіб, які знаходяться на стаціонарному обслуговуванні. Вони отримували щоденне харчування, як це передбачено чинним законодавством. Завдяки збільшенню площ посівів та додаткової переробки овочів і фруктів, вартість обіду знизилася до цін 2021 р. на 10% (в цінах 2022 р. це складає від 30 до 40%%).

Також допомогу у вигляді продуктових наборів отримувало ще понад 200 осіб, які перебувають на обслуговуванні в терцентрі, в т.ч. – ВПО.

Консервація, виготовлена на потужностях терцентру надавалася також і іншим мешканцям громади, які можуть розраховувати на підтримку. А також – постачалася для потреб ЗСУ.

Згідно чинного законодавства, допомога терцентру зосереджена на категоріях отримувачів, визначених у статуті /положенні терцентру. З метою розширення цільової аудиторії такої допомоги доцільно прийняти відповідне організаційно-розпорядче рішення (рішення виконкому про забезпечення харчовими продуктами мешканців громади, що потребують такої допомоги). В цьому документі слід визначити категорії отримувачів та порядок отримання такої допомоги (харчовими продуктами) через територіальний центр.

Додаток 1

Перелік основних нормативних документів

Основні документи, які регламентують діяльність територіальних центрів в громадах та питання організації харчування, є:

- Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII «Про соціальні послуги». Цей Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.
- Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини».
- Закон України від 05 липня 2012 р. №5073-VI «Про благодійну допомогу і благодійні організації». Цей Закон визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, забезпечує сприятливі умови для утворення і діяльності благодійних організацій.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 року № 1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)». Постанова прийнята в розвиток положень Закону України «Про соціальні послуги» і затверджує: Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) та перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Вказані документи рекомендовані органам місцевого самоврядування для використання в ході організації діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

- Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587 «Про організацію надання соціальних послуг». Постанова затверджує Порядок організації надання соціальних послуг, який визначає механізм виявлення осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають найвищий ризик потрапляння в такі обставини, та організації надання їм соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2020 р. № 185 «Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг». Постанова затверджує Критерії діяльності надавачів соціальних послуг та розроблено з метою встановлення єдиних вимог до надавачів соціальних послуг незалежно від форми власності та господарювання.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 428 «Про затвердження Порядку регулювання тарифів на соціальні послуги». Постанова затверджує Порядок, який встановлює механізм регулювання тарифів на соціальні послуги. Перелік останніх визначається класифікатором соціальних послуг, що затверджується Мінсоцполітики.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 429 «Про затвердження Порядку установавлення диференційованої плати за надання соціальних послуг». Постанова затверджує Порядок, яким визначено механізм установавлення диференційованої плати за надання соціальних послуг.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 450 «Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення». Постанова затверджує Порядок надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг, яким визначено механізм залучення на договірній основі надавачів соціальних послуг для задоволення потреб осіб/сімей у соціальних послугах за рахунок бюджетних коштів та компенсації надавачам вартості соціальних послуг.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. №324 «Про затвердження натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та санаторних закладах сфери управління Міністерства праці та соціальної політики».

- Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 року № 953 «Про встановлення норм харчування на підприємствах, в організаціях та установах сфери управління Міністерства праці та соціальної політики».
- Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. N 1222 «Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для по-треб їх фінансування». Порядок визначає вимоги до отримання, використання та обліку благодійних (добровільних) внесків і пожертв (далі - благодійні внески) від юридичних та фізичних осіб - резидентів і нерезидентів (далі - благодійники) безпосередньо бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання.
- Наказ Міністерства фінансів України від 23 січня 2015 р. N 11 «Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку для суб'єктів державного сектору».
- Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. N 1295 «Про затвердження Порядку розподілу товарів, отриманих як благодійна допомога, та контролю за цільовим розподілом благодійної допомоги у вигляді наданих послуг або виконаних робіт». Цей Порядок визначає механізм розподілу товарів, отриманих як благодійна допомога юридичними особами - її набувачами, та контролю за цільовим розподілом благодійної допомоги у вигляді наданих послуг або виконаних робіт.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 228 «Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ».
- Наказ Міністерства фінансів України від 13 вересня 2016 р. N 818 «Про затвердження типових форм з обліку та списання основних засобів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання».
- Наказ Міністерства фінансів України від 13 грудня 2022 р. N 431 «Про затвердження типових форм з обліку та списання запасів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання».

- Наказ Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2020 року № 429 «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг». Цей Класифікатор містить систематизоване зведення назв соціальних послуг, їх короткий опис, строк надання, а також перелік категорій отримувачів цих послуг. Цей Класифікатор призначено для обов'язкового застосування суб'єктами системи надання соціальних послуг при плануванні надання соціальних послуг, проведенні їх обліку та фінансування, залученні недержавних надавачів соціальних послуг до їх безпосереднього надання та проведенні відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи.
- Наказ Міністерства соціальної політики України від 27 грудня 2013 року № 904 «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг».
- Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. №177 «Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг».
- Наказ Міністерства соціальної політики України від 14 липня 2016 року № 762 «Про затвердження форм документів, необхідних для оформлення на обслуговування в територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг)». Наказом затверджено: Медичний висновок про здатність до самообслуговування та потребу в сторонній допомозі, Журнал обліку громадян, яких обслуговує територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) безоплатно та Журнал обліку громадян, яких обслуговує територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) на платній основі.
- Наказ Міністерства соціальної політики України від 12 липня 2016 № 753 «Про затвердження Типового штатного нормативу чисельності працівників територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)».
- Державні стандарти соціальних послуг, якими мають керуватися територіальні центри соціального обслуговування.

Додаток 2

Варіанти дій територіального центру на різних етапах сільськогосподарського процесу

Етапи	Вирощування	Переробка	Зберігання
Аналіз та підготовка	<ul style="list-style-type: none"> Визначення потреби в овочевій продукції (кількісно та асортимент) Агрохімічна оцінка земель Оцінка доцільності отримання підтвердження якості вирощеної продукції (Визначення потреби ресурсах та забезпечення ресурсів 	<ul style="list-style-type: none"> Визначення асортименту продукції Підготовка технологічних карт Визначення потреби ресурсах та забезпечення ресурсів 	<ul style="list-style-type: none"> Визначення обсягу та асортименту продукції для зберігання Аналіз вимог до зберігання визначених видів продукції Визначення потреби в ресурсах та забезпечення ресурсів
Ресурси	<ul style="list-style-type: none"> Земельні ділянки Обладнання та інвентар для обробітку, догляду та збору врожаю Насіння та посадковий матеріал Засоби захисту рослин та добрива Людський ресурс 	<ul style="list-style-type: none"> Приміщення, що відповідає санітарно-гігієнічним нормам Обладнання для переробки Тара Технологічні картки Людський ресурс 	<ul style="list-style-type: none"> Приміщення (температура, вентиляція) Тара та меблі
Реалізація	<ul style="list-style-type: none"> Підготовка земель під посадку Вибір посадкового матеріалу та висадка насіння/розсади Догляд за посівами Збір врожаю 	<ul style="list-style-type: none"> Налаштування обладнання для переробки Переробка врожаю з дотриманням встановлених стандартів 	<ul style="list-style-type: none"> Поповнення продовольчого резерву Зберігання з дотриманням встановлених стандартів та норм Контроль термінів придатності Оновлення продовольчого резерву Використання
Облік	<ul style="list-style-type: none"> Облік витрат на вирощування Облік і оцінка зібраного врожаю 	<ul style="list-style-type: none"> Облік витрат на переробку Облік та оцінка переробленої продукції 	<ul style="list-style-type: none"> Облік надходження та вибуття запасів у резерві Облік витрат на зберігання
Використання	<ul style="list-style-type: none"> Використання вирощеної продукції для: <ul style="list-style-type: none"> приготування страв консервації роздачі харчових наборів зберігання у продрезерві 	<ul style="list-style-type: none"> Використання консервацій для: <ul style="list-style-type: none"> приготування страв роздачі харчових наборів зберігання у продрезерві 	<ul style="list-style-type: none"> Використання резерву для: <ul style="list-style-type: none"> приготування страв роздачі харчових наборів

Додаток 3

АКТ оцінки справедливої вартості майна (благодійної допомоги)

Від _____ № _____

Комісія, створена за наказом керівника від _____ № _____
у складі:

голова комісії

члени комісії:

розглянула документи для оцінки майна, отриманого безоплатно як благодійна допомога, (безоплатно як благодійна допомога, як гуманітарна допомога, як результат інвентаризації тощо) і підтверджує, що майно підлягає зарахуванню на баланс за справедливою вартістю:

№	Назва	Кількість, одиниця виміру	Справедлива вартість, грн	Очікуваний спосіб використання	Примітки

Розрахунок справедливої вартості комісія провела за середньою ринковою вартістю аналогічної продукції. Результати розрахунку справедливої вартості посвідчує протокол засідання комісії з оцінки справедливої вартості майна від _____ № _____

Додатки:

- роздрукований прайс компаній-продавців;
- цінові пропозиції з продажу аналогічного майна з інтернету.

Голова комісії
Члени комісії
Начальник відділу постачання
Бухгалтер
Інженер